

Yılkılık Geleneğinin Türk Edebiyatına Yansımaları

Meriç Kurtuluş¹

Özet

Bu kitap bölümünde Türk folklorunda hakkında bilgi edinilmesi kolay olmayan bir gelenek olan yılkılığın izleri sürülmüştür. Yılkılık geleneğiyle Orta Asya'da yılkı atlarına sürüler halinde bakıp onları genelde ordu için yetiştirmeyi hedefleyen at çobanları ve yılkı atlarıyla ilgili âdetler ve davranış özellikleri kast edilmektedir. Yılkı atlarının geçmişte bir çobanın ve yılkının başında bulunan bir atın önderliğinde doğada sürü halinde dolaşarak yetiştikleri, Türklerin göçebe hayat tarzını terk ederek yerleşik hayata uyum sağlaması sonucunda söz konusu geleneği unuttukları anlaşılmaktadır. Unutulmuş bir meslek olan at çobanlığının inanç dünyasında temsil ettiği değerlere ve atların ehlileştirilerek savaşçının yoldaşına dönüştürme sürecine Türk dünyasının sözlü kültür ürünlerinde, özellikle de destanlarında rastlanmaktadır. Bu makalede öncelikle Türk dünyasının çeşitli destanlarında at çobanlığının ve sürüler halinde yetiştirilen yılkı atlarının izleri sürülmüştür. Söz konusu seçilmiş destan anlatılarında at çobanlığının epik kahramana dönüşme sürecinde alp tipi savaşçının öğrenmesi gereken bir meslek olduğu fark edilmiştir. Destanlarda bir kahramanın yılkı atlarını güdebilmesi ile halkı ve beyliği/devleti üzerinde kontrolü sağlayabilmesi arasında koşutluk kurulduğu anlaşılmıştır. Türk dünyasının çeşitli destanlarında kahramanın yetiştirme sürecinde çarpışmalara katılmadan önce atları gütmeyi öğrendiği sahneler bulunduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra at çobanlığının Türklerin İslamiyet öncesi inanç sistemlerinde mitolojik işlevlerinin olduğu ortaya konulmuştur. Makalenin son bölümünde ise Cengiz Aytmatov'un ilk kez 1966 yılında basılan *Elveda Gülsarı* başlıklı romanında yılkılık geleneği hakkında verdiği bilgiler değerlendirilerek yazarın neden söz konusu folklor unsurunu merkeze alan bir roman yazmayı hedeflediği tartışılmıştır. Aytmatov unutulmuş bir gelenek olan at çobanlığını Sosyalist bir devlette sürdürmenin güçlüklerini göz önüne sererek ve Kırgız Türklerinin yaşadığı

1 Dr. Öğr. Üyesi, Doğuş Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mkurtulus@dogus.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9819-8881

baskılara odaklanarak Sovyet rejiminin Türk Dünyası halklarının kimlikleri ve kültürlerini yaşatma konusunda uyguladığı baskılarla ilgili okurda farkındalık uyandırmayı amaçlamıştır. Aytmatov, unutulmuş bir geleneği kurmaca aracılığıyla sonraki kuşaklara aktarmayı ve okurlarının zihinlerinde tekrar canlı kılmayı hedeflemiştir.

1. Giriş: Türk Folklorunda Mitolojik Atlar ve Yılkılık Geleneği

Atlar çok eski zamanlardan beri Türklerin gündelik hayatındaki en büyük yardımcısı ve dostu olmuştur. Bugün unutulmuş bir çobanlık türü olan at çobanlığının Orta Asya'da bozkır hayatı yaşayan Türkler arasında önemli bir meslek olduğu anlaşılmaktadır. At çobanlarının sürü halinde gezdirerek baktığı, çoğunlukla savaş atı olmak üzere ehliştirdikleri atlar Türk dünyası destanlarında yıldı atı olarak sınıflandırılmıştır. Bu makalede yılkılık geleneğinin izleri öncelikle Türk dünyasının çeşitli sözlü kültür ürünlerinde araştırılacak, daha sonra modern edebiyatta yılkılık geleneğinin nasıl bir işlev yüklenerek işlendiği Cengiz Aytmatov'un *Elveda Gülsarı* romanı merkezinde tartışılacaktır. Türk folklorunda yılkılık geleneğinin unsurlarından söz etmeye başlamadan önce Türk mitolojisinde atın simgelediği değerler ve mitolojik atların özelliklerinden bahsetmek yerinde olacaktır.

İslamiyet öncesi Türk inanç sisteminde at önemli bir kült olarak yer almıştır. Bilindiği üzere şamanlar esrime yöntemlerini bildikleri için sağaltma ve ruh taşıma becerilerine sahiplerdi. Başka bir deyişle, bir şaman bildiği aşkınlık yöntemleriyle gerektiğinde gökyüzüne yükselerek, gerektiğinde yeraltına inerek ilahi varlıklarla iletişim kurabilirdi. Şamanların ruhlarının at veya davul aracılığıyla başka âlemlere seyahat edebildiğine inanılırdı. Altay Türklerinin belirli zaman dilimlerinde düzenledikleri kurban törenlerinde şamanın kurban sunulan atın ruhuyla birlikte ilahi âlemlere seyahat ettiğine inanılırdı, bu sebeple Altay Türkleri arasında şamanlar zaman içerisinde kurban sunucu kişiler olarak görülmeye başlamıştır (Eliade, 2018, s. 238-239). Şamanların kurban törenlerinde manevi bir rol üstlendikleri anlaşılmaktadır. Kimi topluluklarda şamanlar hayvanı kendileri kurban etmezlerdi, manevi bir rol üstlenerek dua etmekle, tütsü yakmakla yetinirlerdi. Dolayısıyla şamanların aslında atların kurban edilme sürecinden ziyade onların ruhlarının çıkacağı mistik yolculukla ilgilendikleri anlaşılmaktadır (Eliade, 2018, s. 239-240).

Şamanların yeraltına veya gökyüzüne seyahat ederken kırmızı renkli atları tercih ettikleri rivayet edilir. Bunun yanı sıra şamanların törenler sırasında yanlarında mevcut olan ayinsel araçlar arasında beyaz renkli at kılıkları da bulunur: “Şamanların üzerine oturduğu kırmızı atın kılıkları yakılınca at onları dünyanın ötesine taşır” (Seyidoğlu, 2018, s. 78). Şamanın farklı âlemlere seyahat edebilmesini sağladığına inanılan bir başka araç da davuludur.

Davulun ruhları çağırma ve dağıtma işlevi olduğuna da inanılır, bu nedenle şamanların davulları kimi zaman ata benzetilmiştir. Şamanların ruhsal seyahate hazırlanırken at başlı bir sopayı da yanlarında bulundurdıklarına inanılmıştır. (Seyidoğlu, 2018, s. 77). At, hem şamanın hem de diğer insanların en yakını, dostu olarak görülürdü. Bunun yanı sıra, Türk mitolojisinde at ölüm ve sezgi kavramlarının da simgesi olarak kabul edilmiştir (Seyidoğlu, 2018, s. 79). Yaşar Kemal'in meşhur "o iyi insanlar, o güzel atlara binip gittiler" cümlesi de atın insanı ölüm sonrası diyara götüren bir simge olarak hâlen toplumsal bellekte yer tuttuğunun bir göstergesidir.

İslamiyet öncesi Türk inanç sisteminde atın 12 devirli hayvan takviminde de yer aldığı görülür. At yılının denk geldiği sene kışın çok soğuk geçeceği, yazın ise bereket getireceğine inanılırdı; bu inanış muhtemelen atların kışın soğuk yerleri, yazın ise otlakları tercih etmelerinden kaynaklanırdı. Atın, vefat ettikten sonra bile sahibini takip ettiğine inanılmıştır. Eski Türklerde sahibi olan savaşçı vefat ettiğinde atının da onunla birlikte yakıldığı veya gömüldüğü bilinmekteydi. (Esin, 2018, s. 81). At hükümdarlığın da simgesi olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple Harezmşahlar Devleti'nde görüldüğü gibi Türk hükümdarların bastırdıkları paraların üzerinde "aspavati" olarak adlandırılan "usta binici" imgesi yer almaktaydı. Selçuklular, Gazneliler ve Memlûklular'da hükümdarın resmen tahta çıktıktan sonra atlı bir tören gerçekleştirmesi, veya avlanmak üzere atına binmesi beklenirdi (Esin, 2018, s. 82). Aynı gelenek Osmanlı Devleti'nde de devam etmiştir. Altay destanı *Er Samır* anlatısında ise atla iktidar arasında kurulan temsiliyet ilişkisi biraz daha farklı bir biçimde ele alınmıştır. Destanın başlangıcında Er Samır isimli kağan bir gün eşi Altın Tana'ya yurdundaki etin lezzetini beğenmediğini, ava gitmek istediğini bildirir. Eşi de bir kağanın memleketinin başında olması gerektiği, atının da direğinde bağlı durması gerektiğini, atı ve hükümdarı başında olmayan bir memleketin zarara uğrayabileceğini söyleyerek eşine uyarıda bulunur: "Altı boğumlu at direğinde/ At durması gerekli./ Sekiz ayaklı ak tahtın/ Boş kalmaması gerekli" (Dilek, 2002, s. 34). Bunun üzerine Er Samır eşine endişelenmemesini, "altı boğumlu at direğine" Kara-kaltar atı bağlayacağını, kendisinin yokluğunda da tahtına kardeşi Katan Mergen'in oturacağını bildirip kendi atı Ak Sarı'ya binerek ava çıkar (Dilek, 2002, s. 34). Er Samır, yolculuk sırasında avlanabilmek için memleketinden çok uzağa gider, kahverengi kumlu dağın etrafında dolaşır ve yolunu kaybeder. Sonunda avlanamadan tekrar memleketine dönmeyi başardığında babasıyla karşılaşır, babası memleketinin baskına uğradığını ve eşinin kaçırıldığını haber vererek sorumsuz davranışından ötürü oğlunu azarlar (Dilek, 2002, s. 41). Söz konusu destanda atın, kağanın otoritesinin simgesi olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

Özellikle Yunan mitolojisinde çok tanınmış bir mit olan uçan at miti, İslamiyet öncesi Türk mitolojisinde de mevcuttu. Yunan mitolojisine göre deniz tanrısı Poseidon aynı zamanda atın hem yaratılması hem de yetiştirilmesinden sorumlu tanrı olarak kabul edilmiştir (Beydiz, 2016, s. 45). İlginç biçimde İç Asya’da yaşamış olan Türkler’in kültüründe söz konusu kanatlı atın gökten değil, sudan geldiği efsaneler mevcuttur (Esin, 2018, s. 87). Birdenbire gölün içinden ortaya çıkan ejderhalarla ilgili de benzer anlatılar bulunmaktadır. Denizden ortaya çıkan atlar için Türk destanlarında çoğunlukla “aygır” sözcüğü kullanılmıştır. Söz konusu mite Çin kaynaklarında da rastlanır. M.Ö. 140’larda Orta Hanedanlık döneminde yaşamış bir seyyah Orta Asya’da inanılan göksel bir at soyunu görkemli bir anlatımla betimlemiştir: “Orta Asya’da göksel bir atın soyundan gelme, çok güçlü ve atılgan çok ilginç bir at ırkı bulunur. Daha yakın tarihli Çin kroniklerinde, kayaların üzerinde bu atların toynak izlerine rastlandığı belirtilir. Ayrıca, Orta Asya’da, hiç kimsenin yakalayamadığı atların yaşadığı bir dağ olduğu anlatılır. Bölge halkı göksel aygırlarla birleştirme amacıyla kısraklarını bu dağa getirirdi” (aktaran Roux, 2005, s. 44). Altay Türkleri tarafından anlatılan *Malçı Mergen Destanı*’nda Malçı Mergen isimli at çobanı, Arslan Kağan’ın kızını evlendirmek için düzenlediği türkü (*kojon*) söyleme yarışmasını kazanarak Ak Şankı ile evlenir. Fakat Arslan Kağan Malçı Mergen’in halkına lanet getireceğini düşünmektedir; bu sebeple onu ve kızını Altay ülkesinden kovar. Bir zaman sonra Malçı Mergen’in ava gitmek için ata ihtiyacı olur, eşine babasından isteyeceği yaşlı, yavaş bir atın ihtiyacını karşılayacağını söyler. Ak Şankı, eşinin isteğini babasına iletir; ama babası öfkelenerek mevcut atlarına diğer damatlarının bindiğini, Malçı Mergen için verebileceği bir atı olmadığını söyleyerek kızına başka bir çözüm önerir. Arslan Kağan, kara ormanın dağlık yerinde altı kulaklı siyah bir aygırın yaşadığını, ama zapt etmenin çok güç olduğunu, Malçı Mergen’in onu yakalamayı denemesini önerir. Eşi, babasının sözlerini Malçı Mergen’e iletir ve kahraman çoban, av hayvanı kayışından yapılmış 110 metrelik (60 kulaç) meşhur halatını yanına alarak altı kulaklı mitolojik atın peşin düşer. Malçı, atın uyukladığını görerek çok sağlam bir kement hazırlayıp onu yakalamayı başarır ve atın üzerine binmeyi başardığında onunla birlikte adeta başka âlemlere yolculuğa çıktığını, atın üzerinde göklerde süzüldüğünü fark eder (Dilek, 2002, s. 235). Denizden gelen kanatlı bir at soyuna duyulan inancın izlerinin *Koroğlu Destanı*’nda da devam ettiği görülür. Behçet Mahir tarafından anlatılan varyantta Osmanlı Devleti’nde imrahor görevinde olan Ürüşan isimli bir kahramandan Bolu Beyleri kendilerine emsali olmayan iki at bulup getirmesini isterler ve ona yüklüce para verirler. Ürüşan, gezip dolaşarak onlara müstesna iki at bulup getireceğine dair söz verir. Gerçekten

de Ürüşan, Erzincan'da Tercan isimli bir köye ulaştığında sürüden dönen biri kır biri de doru (gövdesi kızıl, yelesi, kuyruğu ve bacaklarının bitimi siyah renkli) iki kardeş atın gezindiğini görür ve onların mitolojik bir soydan geldiğini anlar. Anlatıcı tam da bu anda devreye girerek her iki atın da bir deniz aygırından dünyaya geldiği bilgisini verir (Kaplan vd., 1973, s. 2).

Köroğlu rivayetlerinde Kırat'ın uçuşuna ilişkin bir betimleme bulunmaz, ama atın denizden ortaya çıkan ve uçan bir atın soyundan geldiğine ilişkin göndermelere sıklıkla rastlanır. Yalnızca bir türküde yer alan Köroğlu'nun atının uçarak gittiğine ilişkin dizeler dikkat çekicidir: “Canım Kır At gözüm Kır At!/Sana olsun murat,/Her yanında çift kanat,/ Uçar gider, ha gider, ha gider...” (Boratav, 2016, s. 87). *Battal Gazi Destanı*'nda da Battal'ın bindiği Aşkardivzâde isimli atın da uçan atların soyundan gelen bir at olarak betimlendiği görülür. Genelde rivayetlerde ayakları yere değmeden koşan bir at olduğuna değinilmekle birlikte Aşkar da doğrudan uçan bir at olarak betimlenmemiştir. Yalnızca Battal Gazi'nin uçarak gittiğini anlatan bir manzumede yer alan “[k]âh yürürüm kâhi havada uçar” dizisinde İslamiyet öncesi Türk mitolojisinin önemli bir unsuru olan “uçan at” motifine göndermede bulunulduğu düşünülebilir (Boratav, 2016, s. 87).

2. Türk Destanlarında Yılkı Atlarının Epik Kahramanın Gelişimine Etkileri

İslamiyet öncesi Türk destanlarında Türklerin göçebe yaşantısının merkezinde iki unsurun öne çıktığı görülür: At yetiştiriciliği ve demircilik. Türklerin maddi kültürü Orta Asya bozkırlarında sürdürdükleri göçebe yaşam sırasında atın ehlileştirilmesi ve demirin işlenmesiyle oluşmaya başlamıştır. Avrasya bozkırlarının kültür çevresi, 12 kültür aşamasından biri olarak kabul edilmiştir. O kültür dairesinde yaşamış olan ve savaşçı kimliğiyle tanınan Ural-Altay toplulukları atı ehlileştirmeyi ve demiri işlemeyi başarmıştır (Sertkaya, 1995, s. 25). Türk dünyasında İslamiyet öncesinde üretilmiş olan destanlarda alp tipi kahramanların öne çıkan özellikleri arasında at çobanlığı dikkati çeker. Uygur Türkçesiyle söylenmiş olan *Oğuz Kağan Destanı*'nda Oğuz Kağan doğduktan sonra annesinden bir kez süt emerek sonrasında çiğ et yiyip, kırmız içmek ister, kırk gün gibi olağanüstü bir hızla büyüüp adeta yarı hayvan yarı insan görünümünde bir delikanlı olur ve yılkı atlarına çobanlık etmeye başlar (Arat, 1936, s. 11). Yine önceki bölümde olay örgüsünün bir kısmına değinilen *Malçı Mergen Destanı*'nda da epik kahraman alp tipi bir savaşçıya dönüşmeden önce at çobanı olarak yaşamını sürdürmektedir.

Benzer biçimde Kırgız halk anlatısı olan *Er Töstiük Destanı*'nda da epik kahramanın başlangıçta at çobanı olduğu görülür. Destanda anlatıldığı üzere,

İleman adında sekiz çocuğu ile bir çobanı olan bir beyin sürülerinin çobanı tarafından düzgün bir biçimde idare edildiği, kışın et ve süt elde edildiği halde çobanın İleman Bey'e bunları teslim etmediği anlatılır. İleman Bey, içinde bulunduğu duruma çok üzülererek sürülerini kendisi gütmek ister; ama yaşı ilerlemiş olduğu için sürülerine çobanlık ettikten sonra dizleri yaralanır, topukları şişer. Kederlenerek Allah'a yalvarır. Kendisinin çocuğu, sürüsü, çobanı olmayan yokluk içinde bir bey olmadığını ama çobanı Sarban'ın kendisini bey zannederek sekiz evladını da hor gördüğünü, evlatlarının da Sarban'a karşı cesaretli davranmadıklarını dile getirir. Allah'a yalvararak niçin böyle yoksul bir hâle düştüğünü sorar. İlahî yanıt, İleman'a gökyüzünden bir fırtına biçimini alarak ulaşır. Fırtına, İleman'a tövbe etmesini, kurban kesip dilekte bulunmasını söyler. İleman, onun dediklerini yerine getirdikten sonra eşi Baybiçe tekrar hamile kalır ve destanın esas kahramanı Er Töştük dünyaya gelir. Er Töştük henüz adı konmamış, emekleyen bir bebek iken babasına atları ve diğer hayvanları kendisinin güdebileceğini söyler. Annesi Baybiçe önce çocuğa ad konulması gerektiğini hatırlatır ve böylece epik kahramanın adı konulur (İliç, 2002, s. 30). Daha sonra destanın devam eden bölümlerinde Er Töştük'ün alp kimliğini kanıtlamak için farklı güçlüklerle sınıandığı anlatılır. Buradan anlaşıldığı üzere, *Oğuz Kağan Destanı*'yla benzer biçimde bu anlatıda da at çobanlığını öğrenmek alp kahramana dönüşmenin ilk aşaması olarak yansıtılmaktadır. At çobanlığı epik kahramanın kendisini gerçekleştirmesi için önemli bir aşamadır; çünkü destan kahramanının genç bir delikanlıya dönüştükten sonra yiğitliğini ispatlamak için atılacağı her macerada atıyla mutlak bir bağlılık ve uyum içerisinde hareket edebilmesi gerekmektedir. Nitekim sözü edilen Kırgız destanının ilerleyen bölümlerinde Er Töştük'ün Çal Kuyruk isimli atı, karşılaşmaları her güçlük sırasında kahramanı o durumun içerisinden kurtarır. Destan boyunca Er Töştük ile Çal Kuyruk arasındaki söyleşmelere bakıldığında Çal Kuyruk'un Er Töştük'e sürekli öğütler verdiği görülür (aktaran Nergiz, 2023, s. 612). Örneğin, cadıyı anımsatan yaşlı bir kadından egesini geri almak isteyen Er Töştük'e atı Çal Kuyruk öncesinde nasıl tedbir alması gerektiğiyle ilgili nasihat eder, yolculuğa çıkmadan önce kısa bir süre duraklar ve der ki: "Dönüp arkasına bakar bu karı, / O vakit sen Er Töştük, / Atmacadan daha atik ol! / Eğeni alıp kaç!" (İliç, s. 62).

Çin kaynaklarında Türklerin yaşamlarını atlarına bağlı bir biçimde geçirdikleri ifade edilmiştir (Esin, 2018, s. 54). Türklerin bozkır hayatı içerisinde atın yaşamı kolaylaştıran çeşitli katkıları söz konusudur. At süratli bir canlı olması sebebiyle sadece taşıma işlerinde değil, savaşlarda da kullanılıyordu. Bunun yanı sıra, eski Türkler ava çıkarken de atlarından destek alıyorlardı. At üzerinde gerçekleşen avlar sonucunda göçebe ailelerin

yiyecek ve giyecek ihtiyaçları da karşılanıyordu. Atın kimi zaman eti ve sütü gıda kaynağı olarak görülüyor, derisinden giysi üretiliyordu. Eski Türkler bozkır coğrafyasında sayısız at sürülerinin yetişmesi için emek harcıyordu, atlar yazın yaylaklarda ve geniş otlaklarda, kışın ise kışlaklarda barınmalarını sağlıyorlardı (Belek, 2015, s.115). Türk atlarının genelde bozkır yaşantısına uyum sağlayan bir fiziksel görünümde olduğu, uzun ince bacaklı, küçük gövdeli, sert tırnaklı bir yapıya sahip oldukları anlaşıyor.

“Proto-Türkler” olarak adlandırılan kavimler bozkır coğrafyasında atı ehlileştirmeye başlayarak atlı çoban kültürünün oluşmasını sağlamışlardır. Türklerin bozkır hayatında atın ne kadar önemli olduğunun izlerine *Orhun Abideleri*’nde de rastlanır. Bilge Kağan’ın oğlu Yollıg Tigin tarafından yazılmış olan *Orhun Abideleri*’nde kağanların ve komutanların diğer devletlere nasıl hücum ettiklerinden bahsedilirken atlarının renkleri, fiziksel görünümleri, hatta üzerlerine giydirilmiş savaş giysileri hakkında bilgiler verildiği, atların da kağanlar kadar yiğit canlılar olarak betimlendikleri görülür. Örneğin yazıtlarda adı geçen beylerden Yigen Silig beyin atının renginin (donunun) doru olduğu, Tadığın’ın bu ata binere düşmana hücum ettiği, ancak atın düşman tarafından öldürüldüğü aktarılır. Yigen Silig beyin atı da öylesine yiğit bir savaşçıdır ki ancak zırhına ve kaftanına isabet eden onlarca okla ölür, bu sırada atın başına ok isabet etmemesi için mücadele verdiği aktarılır (Ergin, 2003, s. 21). Kül Tigin’in ise alını beyaz, boz renkli bir ata binerek düşmana saldırdığı betimlenir (Ergin, 2003, s. 23). Yazıtlarda Kül Tigin’in atından bahsedilirken bazen lakap gibi atın fiziksel gücünü veya rengini nitelendiren özel ifade biçimleri de kullanılır: “Kül Tigin Az yağızına binip, atılarak hücum edip bir eri mızrakladı (s. 25) [...] Kül Tigin Azman akına binip hücum etti, mızrakladı” (s. 27). *Orhun Abideleri* dikkatli bir biçimde okunduğunda Kül Tigin’in bindiği atların sefere çıktığı memleketlerin yönüne göre farklı olduğu, tek bir ata binmediği görülecektir. Başka bir deyişle, *Orhun Abideleri*’nde Kül Tigin’in bindiği atlarının renklerinin yönleri simgelediği, kuzey yönüne çıktığı seferlerde esmer (yağız) renkli bir ata, Doğu yönüne çıktığı seferlerde doru (gövdesi kızıl, bacaklarıyla yelesi siyah) renkli bir ata, Batı yönüne çıktığı seferlerde ise boz (kır, ak) renkli bir ata bindiği anlaşılmaktadır (Sertkaya, s. 30). Benzer biçimde Hunlar da kozmoloji anlayışında at kültürünün önemli bir yerinin bulunması sebebiyle yönleri at renkleriyle simgeleştirmişlerdir. Bu bilgiye Çin saltanatının resmi tarih anlatısı olarak görülen Shih-Chi adlı eserde rastlanmıştır.

Konar-göçer yaşamda atın işlevi yalnızca binek hayvanı olmakla sınırlı değildir. Atlar, eski Türklerin göçebe uygarlığının oluşumunda önemli rol oynadığı için Türk dili atlar ve atçılıkla ilgili terimler bakımından arkaik bir söz varlığına sahiptir. Avrasya toplulukları da atçılığın unsurlarını

Türklerden öğrendikleri için Türk dilinden pek çok kelime ödünç almışlardır (Vasary, 1995, s. 34). Eski Türkler at yerine “yont”, “yılkı”, “hergele” ve “axta” sözcüklerini de kullanmışlardır. “Yont” sözcüğü “başiboş hayvan”, “hergele” ise “genç at” anlamında kullanılmıştır (Şçerbak, 1995, s. 31). “Yılkı” sözcüğü ise başlangıçta bir araya toplanan tüm büyükbaş hayvanları kapsayan bir sözcük olarak geniş bir biçimde kullanılırken sonradan sürü halinde dolaşan atları nitelendirmek için kullanılmaya başlanmıştır (Demir, 2002, s. 538). “Yılkı” sözcüğünün nasıl üretildiğiyle ilgili de farklı teoriler söz konusudur. James Russell Hamilton, sözcüğün “sene” anlamına gelen “yıl” sözcüğünden türetilerek 1 yaşındaki yavru atı nitelemek için kullanıldığını, Vambéry ise sözcüğün “toplamak” anlamına gelen “yılmak” fiilinden türemiş olabileceğini öne sürmüştür (aktaran Demir, s. 538). Bunların yanı sıra “yılkı” sözcüğü Altay Türkçesi, Kırgız Türkçesi ve Kazak Türkçesinde ise “hareket etmek” anlamındaki “cılmak” fiilinden türeyerek “cılık” biçiminde kullanılmaktadır. *Divan-ı Lügâti't-Türk*'te “cılmak” fiiliyle aynı kökten geldiği düşünülen “inmek” anlamında kullanılan “ılmak” fiilinden “yılkı” sözcüğünün türetildiği şimdiye kadar önerilmiş teoriler arasında en akla uygun teori olarak kabul edilebilir (Demir, 2002, s. 539). Gerçekten de Türk kültüründe genelde sürü halinde dolaşan, sürekli hareket halinde olan atların “yılkı” olarak adlandırıldığı görülür. Zaman içerisinde iğdiş edilmiş atları nitelendirmek için “axta” ve “yılkı” sözcükleri kullanılmıştır. (Şçerbak, s. 31).

Kaşgarlı Mahmut'un *Divân-ı Lügâti't-Türk* başlıklı meşhur sözlüğünde “at” maddesinde “kuş kanatın er atın” atasözünün yer aldığı görülür. Kuşun hedefine kanadıyla, erkeğin ise atıyla ulaşabileceğini ima eden bu atasözü erkek ile at arasında önemli bir bağlılık bulunduğunu, atın adeta erkeğin bir uzvuna dönüşmüş olduğunu göstermektedir (Atalay, 1985, s. 34). *Divan-ı Lügâti't-Türk*'te atları betimlemek için onlarca farklı sözcük bulunmaktadır, “yılkı” sözcüğü ise genel anlamda dört ayaklı tüm büyükbaş hayvanlar için kullanılmaktadır. Aynı sözlükte atın çeşitli soyut bağlamlar içerisinde kullanıldığı pek çok atasözü ve deyim de yer verilmiştir. Eski Türkçe'de içerisinde atın geçtiği pek çok deyim ve atasözünün kullanılması atın Türklerin yaşamında vazgeçilmez yeri olduğunun açık kanıtıdır.

Türk destanlarına bakıldığında “yılkı” olarak adlandırılan, sürü halinde dolaşan atlar epik kahramanların çobanlığından yönlendirilen atlardır. Dolayısıyla at çobanlığının destan geleneğinde diğer çobanlık türlerinden üstün görüldüğü, kahramanın gelişimi açısından anlamlar içerdiği açıktır; ancak söz konusu anlatılarda at çobanlığının nasıl yapıldığına dair bilgi veya yönlendirmelere yer verilmemektedir. Orta Asya Türk inanç sisteminde çobanlığın da tıpkı şamanlık gibi iki dünyayı uzlaştırma işlevi üstlenmiş bir meslek olduğu anlaşılmaktadır. Benzer biçimde değirmencilik ve demircilik

de kutsal meslekler olarak görülmüştür. Nasıl ki şamanlar ruhlarla insanlar arasında arabulucu vazifesini üstlendiyse demirciler ateş kültüyle uzlaşmayı, değirmenciler su kültüyle uzlaşmayı ve çobanlar da gulyabaniyle uzlaşmayı hedeflemişlerdir (Bayat, 2011, s. 167). Burada ifade edilen at çobanları günümüzün at yetiştiricisi seyisleriyle bir tutmamak gerekmektedir. Türk kültüründe çobanlık İslamiyet öncesi inanç dünyasında kutsal ve koruyucu bir ruh olma görevi üstlenmiştir İslamiyet sonrasında ise türbelerinin ziyaret edildiği evliya figürüne dönüşmüştür. Hatta halk anlatımlarında çoban tipleriyle taş kesilen tipler arasında bile bağlantı kurulabilmektedir (Bayat, 2011, s. 168).

Türk destanlarında ylık atları sürüler hâlinde dolaşan ama mutlaka başlarındaki at çobanı tarafından yönlendirilen canlılar olarak karşımıza çıkar. Destanlarda alp tipi kahramanın gelişiminde at çobanlığı deneyimi kazanmasına bu denli ehemmiyet verilmesinin sebebi, kahramanın daha sonra atılacağı mücadelelerde zafer kazanabilmesinin atıyla kuracağı yoldaşığa da bağlı olmasıdır. Başka bir deyişle, İslamiyet öncesi Türk destanlarında epik kahraman at çobanlığını öğrenerek kendisi gibi alp kimliği özellikleri gösteren atıyla da derin bir bağ kuracağı günlerin hazırlığını yapar. Dolayısıyla Türk destanlarında ylık atları doğada başıboş bir hâlde bırakılmış hayvanlar değildir. Hatta söz konusu anlatılarda atların başıboş bir hâlde bırakılması endişe verici bir durum olarak gösterilir; çünkü bozkır yaşantısında bir beyin gücünün göstergesi sürülerine sahip çıkabilmesiyle ölçülmektedir. Eski Türkler sürüler hâlinde dolaşan atlarını mensubu oldukları boyun simgesiyle damgalayarak bu şekilde atların kime ait olduğunun bilinmesini sağlamışlardır (Ögel, 2000, s. 28-29). Söz konusu atlar ahırlarda bakılmamakla birlikte doğada serbestçe dolaşırken mutlaka at çobanları tarafından izlenmekteydi. Yine destanlarda görüldüğü üzere, atların bakılması ve yönlendirilmesi ise obalarda yaşayan fertler tarafından yerine getirilmekteydi. Bu bağlamda “yılıya çıkarmak” fiili de söz konusu atların kültürümüzde başı boş bırakılan atlar olmadığının bir başka kanıtıdır; hatta söz konusu deyim in at çobanlığına ilişkin bir yetiştirme usulü olduğu da anlaşılmaktadır (Bergen, 2018, s. 235). Günümüzde ise ylık atları olarak adlandırılan atların doğada başıboş bir hâlde gezen, evcilleşmemiş atları veya sonradan çeşitli sebeplerle doğaya terk edilmiş atları ifade etmek için kullanılan bir sınıflandırmaya dönüşmüştür. Abbas Sayar’ın ilk kez 1970’te yayımlanan *Yılık Atı* romanında yılık geleneğinin unutulmuş olduğu, köylülerin güçten düştüğü veya maddi sıkıntılar sebebiyle bakamayacakları için doğaya terk ettikleri atların yılık olarak adlandırıldığı belirtildiğinden ve söz konusu eserde at çobanlarına ve ylık atlarının nasıl yetiştirildiklerine dair

bilgiler de yer almadığından *Yılkı Atı* romanı bu makale için seçilen metinler arasına ilave edilmemiştir.

3. Modern Türk Romanında Yılkılık Geleneğinin Yitirilişine Ağıt: *Elveda Gülsarı*

Bilindiği üzere, Türk destanlarında epik atlar da savaşçı kahramanlar kadar önemli canlılar olarak sunulur. Bu sebeple destan kahramanlarının atlarının da özel isimlerle anıldığı ve kahramanların genelde anlatı boyunca hep aynı ata bindiği görülür. Ancak bu konuda geleneği kıran bir kahraman olarak Sarı Saltuk'u unutmamak gerekir. *Saltuknâme*'de okur/dinleyici, Sarı Saltuk'un bir maceradan diğerine koşarken atının sık sık değiştiği, bindiği atı zafer kazandığı bir coğrafyada unuttuğuna, adeta her yeni maceranın Sarı Saltuk'u yeni bir atla tanıştırdığına tanık olur (aktaran Kurtuluş, 2015, s. 59). *Köroğlu Destanı*'nın Doğu coğrafyasında anlatılan varyantlarında ise tam aksine Köroğlu'nun kıratının kahramanının önüne geçtiği, atın destanın ana kahramanına dönüştüğü görülür (Boratav, 2016, s. 65). *Er Töşük Destanı*'nda da Çal Kuyruk'un sahibi olan savaşçı kahramana öğüt verebilecek kadar zeki ve öngörülü olması da atla insanın yakın dostluğuna bir başka örnektir. Atla insanın türler ötesi yakınlığını derinlikli bir biçimde yansıtan Türk dünyası destanları, daha sonra yılkı geleneğini işleyen modern Türk romanı örneklerinde insan sonrası (post-hümanist) bir bakış açısının hâkim olmasına zemin hazırlamıştır. Cengiz Aytmatov'un *Elveda Gülsarı* romanında atla insanın yakın dostluğunun ve at çobanlığının biçimlendirdiği yılkılık geleneğinin unutulmasına sitem edilmektedir.

Georg Lukács, eleştiri alanında kaleme almış olduğu kült eseri *Roman Kuramı*'nda (*The Theory of the Novel*) eski devirlerde yaşamın ne kadar güzel olduğunu, yıldızlı gökyüzünün aydınlattığı yollarda bireyin kendisini tesadüflere ve macera olasılıklarına bırakarak özgürce yolculuk edebildiğini, epik edebiyatta kahramanın hesap kitap peşinde koşmadan bir maceradan bir başka maceraya koşabildiğini özelemlerle anlatır (Lukacs, 1971, s. 23). Lukács'ın hasretle andığı geçmiş, epik destanlarda anlatılan ve genelde "altın çağ" olarak adlandırılan, kahramanın atına binerek zihninde herhangi bir plan kurmak zorunda olmadan dilediği yönde ilerleyebildiği, yıldızların ışığıyla aydınlanan yollarda en ufak bir kaygı duymadan yolculuk edebildiği ve her maceraya hevesle atlabildiği kahramanlık çağıdır. Modernleşmeyle birlikte ise insan kendisini derin düşünceye dalmak, yaşamı sorgulamak ve hayatı planlamak mecburiyetinde hissetmeye başlayarak epik dünyanın maceracı yaşam tarzına sırtını dönmek zorunda kalmıştır. Bu bağlamda Lukács felsefenin gelişimini de nostaljik bir hüznle değerlendirir. Novalis'in "felsefe gerçek bir sıra özlemidir" cümlesinden ilham alarak insanın düşünce

tarihindeki ilerlemesinin yüreğinde çoktan yitirilmiş olan epik dünyaya ve “altın geçmiş”e yönelik sıla özlemini artırdığını savunur (Lukács, 1971, s. 29).

Özlem duyulan ve bir daha geri dönülemeyeceği bilinen uzak geçmişin, “altın çağ”ın tanımı ve tasarımı kültürden kültüre değişir. Avrupa kültürü için uzak geçmiş büyük ihtimalle ya Eski Yunan şairi Homeros’un destanlarında betimlenen kahramanlık çağına, ya da şövalyelerin hiçbir zaman ulaşamayacakları kutsal kâsenin peşine düştükleri romanslar çağına işaret eder. Milliyetçi yazarların eserlerinde kendi köklerinin izlerini sürebildikleri antik dönemler, altın çağ tasavvuru olarak karşımıza çıkar. Aytmatov’un romanında özlem duyulan altın çağ belki de Kırgız destanlarında alp tipi kahramanın atıyla büyük bir yoldaşlık içerisinde maceradan maceraya koşabildiği, göçebe yaşam tarzını özgürce sürdürebildiği çağdır. Tanabay’ın derin bir hüznle veda etmek zorunda kaldığı, taylığından itibaren bin bir emekle yetiştirdiği yıllık atı Gülsarı da aslında bir nevi Türk dünyası destanlarında anlatılan “altın” geçmişe, epik kahramanla atının görkemli ilişkisine, Sovyet rejiminin baskısı altında unutulmakta olan Kırgız kimliğine ve göçebe yaşam geleneklerine edilen vedayı simgeler.

Romanın olay örgüsünün arka planında Kırgız halkının yaşamını derinden etkileyen bir sosyal değişim yer alır. Sovyetler Birliği’nde tüm tarım alanları devlete ait olduğundan Sovyetler Birliği içerisinde yer alan ülkelerin halklarının toprak mülkiyetinden vazgeçerek devlete ait toprakları sembolik bir ücretle yüz yıl boyunca kiralayarak tarım hayatına devam etmeleri gerekiyor ve bu sistem “kolektif tarım” tamlamasının Rusça’da kısaltılmış hâli “kolhoz” olarak adlandırılıyordu. Romanda bu sistemden genelde tarım kooperatifi olarak bahsedilmekte ve sistemin üyeleri kooperatif üyeleri olarak tanımlanmaktadır. Sovyetler Birliğinde kolhozlaştırma süreci bir zaman sonra başka bir uygulamayla daha desteklenir. Mallarına ve topraklarına devlet tarafından el konulan orta sınıf ve derebeyi mensupları çalışma kamplarına gönderilmeye başlar ve oraya gönderilen kişiler ücretsiz emek gücü olarak değerlendirilir (Özyurt, 2023, s. 124). Tanabay da aslında at çobanlığıyla geçimini sağlamasına karşın idealist bir Sosyalist devrimci olarak söz konusu sistemin kusursuz bir biçimde işlemesi için canla başla çalışır ve sistemin işleyişine devam etmesi için kendi aile üyesini bile feda etmekten çekinmez. Tanabay, çalışma kampına gönderilecek isimler arasında ağabeyinin de olduğunu görür ve kendi aile üyesi olduğu için imtiyaz sağlamasının ahlaki olmayacağını düşünerek engel olmaya çalışmaz. Tanabay, zaman içerisinde rejimin sadece yıllık atlarını değil, insanları da biteviye sömüren bir sisteme dönüştüğüne tanık oldukça tepki göstermeye başlar ve sonunda partiden atılarak bir nevi toplumdan dışlanır. Bir yandan Kırgız toplumunun öz

kimliğini ve göçebe hayat tarzını unutarak Sovyet rejiminin materyalist anlayışını benimsemesi, rejimin bireye değer vermemesi, onu iş gücü olarak görmesi sebebiyle aile ilişkilerinin zayıflaması ve toplumsal çöküş romanda çarpıcı bir biçimde işlenir. Tanabay, bu sosyal çöküşü tanıklık ederken ve kendi katkılarından ötürü de pişmanlık duyarken rahvan atı Gülsarı'yı da kaybeder, onun başka sahiplerin ellerinde sadece iş gücü olarak görülmesini, fiziksel gücünün sömürülmesini izler ve en sonunda atının ölümüyle büyük bir ümitsizliğe gömülür.

Tanabay'ın aslında savaştan önce demirci dükkânı vardır; ama savaştan sonra memleketine döndüğünde çok sevdiği dostu Çoro'nun etkisiyle kooperatif çiftliğine üye olur ve Çoro onu yılkıcılığa, at çobanlığına ikna eder. Tanabay, kolhoz sistemine dahil olduktan sonra Çoro'yla birlikte kendisini derebeylik sistemini bitirmeye, toprakların derebeylerin tasarruf ve kontrolünden çıkmasıyla devletin kooperatif tarım sistemi içerisinde halka eşitlikçi ve adil bir tarım hayatının sunulacağını ummuştur. Çoro, savaş zamanında gençler askerde olduğundan at sürülerinin güdülmesi için yaylalarda yaşlıların çoban olarak görevlendirildiğini, sadece at sürülerinin bakımından sorumlu olmadıklarını aynı zamanda orduya savaş atı yetiştirmekle uğraştıklarını anlatarak savaştan dönen gençlerin iş olarak yılkıcılığı beğenmez olduklarından yakını ve Tanabay'a öncü olarak yılkıcılığa başlarsa başka gençlere ilham kaynağı olacağını savunur. Çoro, yılkıcılığın kişiyi fiziksel yönden zorlayan tarafları olması ve göçebe bir yaşam tarzını gerektirmesi sebebiyle yaşlı insanların altından kalkamayacağını belirtir: "Yılkıcılığın yaşlı insanların kıvracağı bir iş olmadığını sana anlatacak değilim. At sırtından inmezler; ne geceleri bellidir, ne gündüzleri. Hele kış geceleri ayrı bir dert. Dervişbay'ın at sırtında donma olayını anımsar mısın, bilmem" (Aytmatov, 2022, s. 23). Tanabay, Çoro'nun teklifini kabul ederek yaşlı yılkıcı Torgoy'un sürüsünü devralmaya gider. Torgoy, sürüsünde henüz bir tay olan Gülsarı'yı ona gösterir. Tanabay başta onu ufak tefek, kısa belli bir tay olarak görüp beğenmez ama Torgoy, onun rahvan at olduğunu, çok kıymet verilerek bakılması gerektiğini tembihler, iyi bakılmazsa kolayca zayıf düşeceği yönünde Tanabay'ı uyarır (Aytmatov, 2022, s. 25).

"Rahvan at" ifadesiyle doğuştan biniciyi yormayan bir yürüyüş stiline sahip olan atlar kast edilmektedir. Saddlebred, Walking Horse ve Hokkaida gibi belirli at ırkları rahvan yürüme stilini doğuştan yerine getirebilirken bazı atlar da eğitilerek rahvan yürümeyi öğrenmektedir. Kırgız, Kazak ve Başkurt atları da doğuştan rahvan yürüyen atlar arasında kabul edilmektedir (Türkmen, 1998, s. 58). Rahvan yürüyüş stiline sahip olan atlar yarışlara katılmak üzere yetiştirilmektedir. Torgoy, Gülsarı'nın yetiştğinde iyi bir yarış atı olacağını öngörerek Tanabay'a yetiştirirken ona ihtimamla muamelede

bulunması gerektiğini ifade eden öğütler verir: “Yalnız çok dikkat et, eyer vurur vurmaz zorlama hayvanı. Birden hızlı koşturayım dersin rahvanını bozar, yazık edersin. Hele ilk günler sakın terli terli su içirme. Sonra diz kapaklarına su yürür, ağırlanır” (Aytmatov, 2022, s. 28). Romanın devamında Tanabay’ın yilkıcı olarak atlarla sürdürdüğü yaşantısından kesitler sunulur. *Elveda Gülsarı*, günümüzde unutulmuş olan at çobanlığı (sığırtaçlık, yilkıcılık) hakkında görsel tasvirler ve önemli bilgiler içermesi sebebiyle halk bilimi araştırmaları açısından ihmal edilmemesi gereken bir kaynaktır. Yilkıcılar ve maiyetindeki atlar için kış şartlarının riskleri de romanda canlı bir biçimde betimlenir. Romanda aktarıldığı üzere at çobanlarının at sürülerini gece gündüz dolaştırmaları gerektiği, atların ahırlarda barındırılmadığı görülmektedir. Fırtınalı bir kış gecesi, Tanabay yine sürüsünü dolaştırırken kurtların uluduğunu duyar, hem kendisi hem de sürüdeki atlar büyük bir korkuya kapılır. Sürünün başında ilerleyen bir at, bütün atları bir arada tutmak için büyük bir gayret sarf eder. Kurtların ulumasından korkan sürünün hendeğe ve uçuruma yuvarlanmaması için bütün gece “hayt, hayt, hayt!” nidalarıyla bağırarak sürünün onun sesine doğru koşmasını ve yollarını kaybetmemelerini sağlar. Bu sırada Tanabay’a sürüdeki atlardan birinin diğer atlara liderlik ederek destek sağladığı görülür. Bu sahnede kurmaca yönünden ilginç olan bir husus ise Gülsarı’nın yaşadığı gerilimin ve korkunun adeta bir roman karakteriymiş gibi betimlenmesidir: “Genç sığırtaç boğuk sesiyle bağırınca ya da boğazını temizlerken, başlarını silkeleyerek, kulaklarını dikip bakıyorlardı ve onu hemen yanlarında görünce gece rüzgârın ışığını, hisirtisini dinleye dinleye huzur içinde uyukluyorlardı. Tanabay’ın o kış Gülsarı’nın belleğinde yer eden sesi oradan bir daha silinemedi” (s. 29). Anlatıcının romanın pek çok kısmında Gülsarı’nın zihin dünyasını, duygularını, sezgilerini okura açmaya çalışarak onu neredeyse bir karaktere dönüştürmesi “insan sonrası” (post-humanist) akımla değerlendirilmeye son derece elverişlidir. Romanda anlatıcının zaman zaman Tanabay’ın zihninden çıkıp Gülsarı’nın zihnine girmesi yoluyla bakış açısının hakimiyeti insandan hayvana, hayvandan tekrar insana geçerek değişkenlik gösterir. Zaten romanın başlığının “Elveda Gülsarı” olarak tercih edilmesi baş kahramanın Tanabay değil, Gülsarı olduğunu okura hissettirir.

Tanabay, at sürülerine çobanlık etmeye başladığında eşi Caydar’la birlikte önceden Torgoy’un oturmuş olduğu obaya taşınır. Romanda onların obada geçen yaşamlarıyla ilgili sahneler anlatılırken Sovyet rejiminin Kırgızların göçebe hayat tarzından ve oba inşa etmelerinden de pek hoşnut olmadıkları, göçebe hayat tarzını sürdürmenin iyice güçleştiği ima edilir. Bilindiği üzere, Türkler konak yerlerini hazırlarken keçe kullanırlar. Romanda Sovyet rejiminin hayvanlardan elde edilen yünün tamamına el koyduğu,

Kırgız halkına hiç yün vermediği belirtilir. Devlet, dış ticaret açığını yün satarak kapatmaya çalışmaktadır. Halka yün verilmemesi, ailelerin obada yaşamaktan vazgeçmeleri ve oba ustalarının yetişmemesiyle sonuçlanır. Bu durum, Tanabay’la Caydar’ın yaşadıkları obayı onarma çabalarının gittikçe güçleşmesine sebep olur, Caydar eşine sürekli dert yanmaya başlar: “Keçe denecek neresi kalmış bunun? Kuru ot gibi ufalanıyor insanın elinde. Ya direkler? Direk demeye dilim varmıyor. Hiç olmazsa yeni keçe verseler ya! Evin erkeği olarak bu işe bir çözüm bulamayacak mısın? İnsan gibi yaşamaya hakkımız yok mu bizim?” (Aytmатов, 2022, s. 108). Romanda hayvancılıkla uğraşan ailelerin bez çadırlarda yaşamak zorunda kaldıkları, bez çadırlarda göçebe hayat sürmenin giderek olanaksız bir hâl aldığı dile getirilir. Eskiye ve onarılması mümkün olmayan obaların kaldırılmasının Türklerin göçebe hayatını yansıtan maddi kültür unsurlarının unutulmasına sebep olduğu aktarılır.

Romanda hem göçebe yaşam tarzının hem de yılkılık geleneğinin yok oluş sürecini işleyen bir başka çarpıcı sahne Gülsarı’nın iğdiş edildiği sahnedir. Doğuştan rahvan yürüyüş tarzına aşına, yarışlara katılmak üzere yetiştirilmeye son derece elverişli olan ve aynı zamanda romanda sık sık özgürlüğüne düşkün bir at olarak betimlenen kula donlu (gövdesi açık veya koyu sarı renkli, yelesi, kuyruğu ve bacakları siyah renkli) Gülsarı’nın iğdiş edilmesi olay örgüsünün en trajik aşamalarından biridir. Rahvan at ırkından gelen bir at, rejimin sömürü düzeninde yılki geleneğinden haberdar olmayan kişiler tarafından beygir olarak kullanılabilmek için iğdiş edilmiştir. (Aytmатов, 2022, s. 117). Romanda Gülsarı’nın özgürlüğüne düşkün bir yılki atı olduğu, yeni sahipleriyle çiftlikte yaşamaya uyum sağlayamayıp sürekli yılkiya dönmeye çalışmasıyla gösterilir. Ayağındaki zincirlere rağmen yılkiya katılmaya çabalamaya devam ettiği için Gülsarı iğdiş edilmiştir. Sovyet rejiminin Kırgız halkının kültürünün ve geleneklerinin sürmesini olumsuz etkilediği romanda çarpıcı sahnelerle işlenmiştir. Gülsarı iğdiş edildikten sonra değişen sahipleri tarafından kötü koşullarda çalıştırılmaya devam eder, Tanabay’la tekrar karşılaştıklarında ikisi de çok yaşlanmışlardır. Tanabay kendisinin güçten düşmesiyle ve erkek olarak işe yaramaz hâle geldiğini hissetmesiyle Gülsarı’nın yaşlanması arasında koşutluk kurar. Tanabay, Sovyet rejiminin akıldışı ve halkın menfaatini hiçe sayan uygulamalarına karşı çıktığı için partiden kovulup yılkıcılığa devam ettiği için ailesi onu işe yaramaz biri olarak görmektedir. Gülsarı’nın da yaşlanıp güçten düşerek koşmakta zorlandığını görünce kendisiyle atı arasında benzerlik kurar (s. 249).

Her ne kadar romanın çeşitli bölümlerinde anlatıcı odaklayıcıyı (hâkim bakış açısını) Tanabay’dan Gülsarı’ya kaydırarak atı anlatının merkezinde konumlandırmaya gayret etse de bu roman Sovyet rejiminin Kırgız halkının

kültürü ve gelenekleri üzerindeki olumsuz etkilerini ortaya koymayı ve okurun farkındalık kazanmasını sağlamayı amaçladığı için romanın sonunda ne Tanabay ne de atı özgürleşebilmiştir. Elveda Gülsarı, Kırgız epik anlatı geleneğindeki “altın çağ”a, alp tipi kahramanla ehlileştiirdiği atı arasındaki mitik dostluğa derin hasretler içeren bir roman olarak kaleme alınmıştır.

4. Sonuç

Bu makalede yılkılık geleneğinin izlerinin Türk destanlarına ve romanına nasıl yansıdığı araştırılmıştır. At çobanlığı sonradan unutulmuş ve mitolojik işlevlerini yitirmiş bir meslek olduğu için söz konusu geleneğin izlerinin araştırılabilmesinde edebî ürünler veri sağlamıştır. Günümüzde yıldı atları doğada başı boş hâlde gezen, vahşi atlar olarak nitelendirildikleri için yılkılık geleneğinin izlerini bugünün toplum hayatında sürebilmek mümkün görünmediğinden ağırlıklı olarak Türk dünyasının çeşitli destanları incelenerek kaybolmuş bir geleneğin izlerine tesadüf edilmeye çalışılmıştır. Türk dünyasının bu çalışma için seçilmiş destanlarında ilk olarak at çobanlığının epik kahramanın gelişim sürecinde birinci aşama olduğu tespit edilmiş, ikinci olarak at çobanlığının gulyabani ile insanlar arasında uzlaşmanın gerçekleşmesini sağlayacak mitolojik bir görev olduğu keşfedilmiştir. Türk dünyasının çeşitli destanlarında epik kahramanın gelişim sürecinin ilk aşamasında at çobanlığını öğrenmesi gerektiğinin vurgulandığı ortaya konulmuştur. Dolayısıyla söz konusu destanlarda epik kahramanın ergenlik sürecinde yıldı atlarını gütmeye başlamasının tekrarlayan bir motif olarak bilinçli bir biçimde olay örgüsünde yer aldığı fark edilmiştir. Makalenin son bölümünde ise Cengiz Aytmatov’un *Elveda Gülsarı* romanında unutulmuş bir gelenek olarak yılkılık geleneğinin özellikleri çarpıcı sahnelerle sunularak okurların zihninde bu unutulmuş geleneğin diriltilmesi hedeflenmiştir. Tanabay’ın askerden döndükten sonra gençleri göçebe hayat tarzına tekrar imrendirebilmek için idealist bir tavırla demirci dükkânını kapatıp yıldı atı çobanlığıyla uğraşmaya başlaması Sovyet rejiminin Kırgız Türklerinin millî kimliklerini yansıtabilmeleri ve göçebe hayat tarzını sürdürebilmelerini engellemek için kurduğu baskıları fark etmesine, canla başla çalıştığı partinin ideolojisinin Kırgız Türklerinin menfaatleriyle ne denli çeliştiğini anlayarak ve bu süreçte kıymetli rahvan atı Gülsarı’yı da kaybederek derin bir hayal kırıklığına gömülmesine sebep olmuştur. *Elveda Gülsarı* romanı görsel yönden güçlü tasvir anlayışıyla Türk Dünyası’nda neredeyse unutulmuş olan yılkılık geleneğiyle ilgili okurun merak duygusunu uyandırmayı başarmıştır.

Kaynakça

- Atalay, B. (1985). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi (1.Cilt)*. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aytmatov, C. (2022). Elveda Gülsarı. İstanbul, Ketebe Yayınları.
- Bang, W. ve Arat, R. R. (1936). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Bayat, F. (2011). Türk Mitolojik Düşüncesinde Çobanlık. E. Naskali (Ed.), *Çoban Kitabı* içinde (ss. 167-186). İstanbul, Kitabevi Yayınları.
- Belek, K. (2015). Eski Türklerde At ve At Kültürü. *Gazi Türkiyat*, 16, 111-128.
- Bergen, L. (2018). Yılkı Atları. *Z (Kültür, Sanat, Şehir) Dergisi At Özel Sayısı*, 3, 234-237.
- Beydiz, M. G. (2016). *Mitolojiden Sanata Hayvan İmgesi*. İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Boratav, P. (2016). *Koroğlu Destanı*. Ankara, Bilgesu Yayıncılık.
- Demir, N. (2002). “Yılkı” Kelimesi Üzerine. *Türk Dili Dergisi*, 593, 538-541.
- Dilek, İ. (2002). *Altay Destanları (1. Cilt)*. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eliade, M. (2018). *Şamanizm* (Çev. İ. Berkan). Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.
- Ergin, M. (2003). *Orhun Abideleri*. İstanbul, Boğaziçi Yayınları.
- Esin, E. (2018). At Mitleri. (2018). *Z (Kültür, Sanat, Şehir) Dergisi At Özel Sayısı*, 3, 80-89.
- İliç, Y. (2002). *Kırgız Halk Destanı Er Töştük (Gramer-Metin-Çeviri-Dizin)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kaplan, M., Akalın, M. ve Bali, M. (1973). *Koroğlu Destanı* (Anlatan Behçet Mahir). Ankara, Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Kurtuluş, M. (2015). *Gazâvâtnâme Türünün Romans-epikten Biyografiye Dönüşümü*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Lukács, G. (1971). *The Theory of The Novel: A Historico-Philosophical Essay on The Forms of Great Epic Literature*. (Trans. A. Bostock). London, The Merlin Press.
- Nergiz, Rifat. Kırgız Ağıtlarında Bir Mitolojik Unsur “At”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 42 (16), 608-618.
- Ögel, B. (2002). *Türk Kültür Tarihine Giriş-Türklerde Köy ve Şehir Hayatı: Gök-türklerden Osmanlılara (1. Cilt)*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özyurt, C. (2023). Bir Devrimci Portresi Olarak *Elveda Gülsarı*: Kolhozlar-da Aile ve Arkadaşlık İlişkilerinin Kırılğanlığı. *İnsan ve Toplum*, 13(4), 121-143.

- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar* (Çev. A. Kazancıgil ve L. Arslan). İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
- Sertkaya, O. F. (1995). Eski Türk Kültüründe At. *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık* içinde (ss. 25-30). İstanbul, Türk Jokey Kulübü.
- Seyidoğlu, B. (2018). Şaman Kozmogonisinde At. *Z (Kültür, Sanat, Şehir) Dergisi At Özel Sayısı*, 3, 76-79.
- Şçerbak, Aleksandr M. (1995). At Kelimesi Üzerine Bazı Düşünceler. *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık* içinde (ss. 31-33). İstanbul, Türk Jokey Kulübü.
- Türkmen, M. (1998). Geçmişten Günümüze Türkler'de Rahvan (Yorga) Binicilik. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 4, 53-64.

